

Climate Change; State Legitimacy and the Potential for Redefining the Political in Mesopotamia

Ali Ashraf Nazari¹
Parham Pourramezan²

Abstract

Climate change, as one of the most significant challenges of the contemporary era, has profound effects on political structures and the legitimacy of states. In the Mesopotamia region, which has a long history of environmental changes and water resource crises, this issue is of particular importance. In this light, the research question can be formulated as follows: How can climate change influence the legitimacy of states and provide an opportunity for the redefinition of the political? The aim of this study is to analyze the relationship between climate crises and the redefinition of political power in Mesopotamia, thereby investigating whether environmental changes can pave the way for the formation of new political norms and institutions. It is also hypothesized that climate change not only poses a threat to the stability of states but can also act as a driving force in redefining the political and rebuilding state legitimacy. Through the analysis of qualitative data, it can be estimated that climate crises, by exerting pressure on vital resources, limit and diminish the ability of states to respond to needs, leading to the emergence of new political solutions and structures. Understanding and managing the impacts of climate change is essential for maintaining legitimacy and political stability in vulnerable regions such as Mesopotamia, and the redefinition of the political can be a strategic response to this challenge. In addition to economic and social pressures, climate change affects the legitimacy of states and their capacity to manage vital resources. A state that fails to respond promptly and effectively to environmental crises will face declining public trust and increasing dissatisfaction.

Keywords: Climate Change, Regional Tensions, Mesopotamia, Legitimacy, the Political.

1. Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding author).

aashraf@ut.ac.ir

2. Researcher, Conflict and Cooperation in the Middle East Research Group, Center for Scientific Research and Strategic Studies of the Middle East, Tehran, Iran.

parhampourramezan@ut.ac.ir

Mesopotamian Political Studies, 2026, Vol. 4, Issue 4, pp. 579-608.

Received: 25 September 2025, **Accepted:** 14 March 2026

Doi: 10.22126/mps.2026.12872.1102

Copyright © The Authors
Publisher: Razi University.

Extended Abstract

1. Introduction

Given its unique geographical and historical position, Mesopotamia has consistently witnessed profound political and social transformations. In recent years, climate change and increased environmental volatility have placed significant pressure on water resources and the agricultural sector of the region. These challenges have not only impacted the daily lives of the populace but have also raised serious questions regarding the very foundations of state legitimacy. These questions can be framed through various perspectives. From a historical standpoint, one might ask why Mesopotamia has historically been a site of such deep-seated political and social upheaval? From an environmentalist perspective, questions arise concerning the specific impacts of climate change and environmental fluctuations on the region's water resources and agriculture. It is also crucial to investigate how pressure on water and agriculture directly affects the everyday lives of people. Finally, through the lens of political science, a key inquiry is how these challenges affect state legitimacy and political stability in the region?

Addressing these questions allows for a more nuanced analysis of Mesopotamia and its multifaceted dimensions. Reduced access to water and arable lands has not only fueled local and regional tensions but has also called into question the efficacy of governments in meeting the fundamental needs of society. This situation underscores the growing necessity to examine the relationship between climate change and political stability. Particularly in a region like Mesopotamia, with its ancient legacy of centralized state formations, environmental changes can lead to a redefinition of political concepts and new forms of interaction between the state and its citizens. As droughts intensify and water resource crises worsen, states face a formidable test in managing natural resources and maintaining public trust. Failure to address these challenges can lead to diminished legitimacy and, ultimately, political instability. Therefore, a scientific and analytical study of the link between climatic conditions and state legitimacy is of significant importance, not only academically but also from practical and policy-making perspectives.

The impact of climate change on vital resources such as water and agricultural products can exacerbate social discontent and place political systems under strain. In such a context, a re-examination of concepts like power, legitimacy, and governmental accountability becomes inevitable. Global research also indicates that climate change can, directly or indirectly, fuel political crises. By analyzing the conditions in Mesopotamia, it is possible to develop localized models for crisis management and strengthening state legitimacy, further highlighting the importance of comprehensive research in this field. This study, employing an analytical approach, seeks to elucidate the connection between environmental challenges and political structures, aiming to propose pathways for enhancing stability and legitimacy in the region. Understanding this linkage is crucial not only for comprehending Mesopotamia's past but also for planning its future.

2. Theoretical Framework

The theory of state legitimacy and efficacy constitutes a central pillar of political science, interrogating the dual foundations of a government's right to rule and its capacity to govern effectively. Legitimacy, derived from classical Weberian typology, refers to the recognized right to exercise authority, grounded in traditional, charismatic, or rational-legal sources. It represents the normative belief within a society that the existing political order is rightful and worthy of obedience, thus ensuring voluntary compliance and stability without exclusive reliance on coercion. Efficacy, or state capacity, denotes the practical ability of governmental institutions to formulate and implement policies, deliver public goods, maintain security, and respond to societal demands. While analytically distinct, these concepts are deeply interdependent; a state lacking efficacy in service delivery and governance erodes its legitimacy, just as a legitimacy deficit undermines a

state's ability to mobilize resources and enact policies efficiently, creating a potential vortex of political decay.

The dynamic interplay between legitimacy and efficacy is critical for sustainable political order. A state perceived as legitimate can more effectively collect taxes, enforce laws, and call for collective sacrifices, thereby enhancing its operational efficacy. Conversely, a demonstrably efficacious state—one that fosters economic development, ensures justice, and provides security—generates and reinforces its own legitimacy through performance-based approval. However, modern states face complex challenges that strain this relationship. Globalization, transnational crises (such as climate change or pandemics), and heightened public expectations place unprecedented demands on state capacity. When governments fail to meet these functional demands—manifested in economic stagnation, corruption, or institutional failure—a crisis of efficacy can rapidly cascade into a profound crisis of legitimacy. This is particularly evident in contexts where traditional sources of legitimacy are weak or where social contracts are being renegotiated, leading to social unrest, political fragmentation, or demands for radical systemic change.

Analyzing states through the lens of legitimacy and efficacy provides a powerful framework for understanding political stability, development, and change. It moves beyond mere institutional description to assess the qualitative relationship between a state and its citizenry. This theoretical framework helps explain why some states endure despite low efficacy (relying on ideological, traditional, or coercive legitimacy), while others with strong technical capacity may collapse due to a legitimacy deficit. In the contemporary era, the concept of legitimacy is increasingly tied to democratic accountability, transparency, and inclusive governance, whereas efficacy is linked to adaptive governance, technological integration, and administrative competence. Thus, the pursuit of a resilient political order necessitates a continuous and synergistic cultivation of both attributes, where legitimacy grants the mandate to govern and efficacy validates that mandate through tangible results, forming the bedrock of a stable and prosperous polity.

3. Methodology

This paper is qualitative, primarily concerned with understanding the complex nature of social phenomena by exploring the meanings, experiences, perspectives, and contexts of individuals or groups. Instead of seeking statistical generalizability, its goal is to achieve deep, interpretive understanding. It employs non-numerical data—such as interviews, observations, focus groups, and textual or visual materials—and analyzes this data through inductive reasoning to identify patterns, themes, and narratives. Characterized by flexibility, an emergent design, and researcher reflexivity, this approach is particularly valuable for exploring nuanced processes, uncovering underlying motivations, and generating rich, contextual theories in fields like sociology, anthropology, education, and political science.

4. Discussion

Governance in the era of environmental crises is compelled to reconceptualize the very notion of justice. Justice is no longer confined to the equitable distribution of wealth within a single society; it now encompasses environmental justice across diverse regions, between present and future generations, and even among different biological species. Essential components of this expanded justice include implementing policies that mitigate the vulnerability of marginalized groups, guaranteeing equitable access to natural resources, and eschewing development models that prove destructive for future generations. From this perspective, environmental governance gains legitimacy only when it can establish a balance between efficiency, sustainability, and justice. Consequently, redefining the political in the face of environmental crises entails transformations both in the content of politics—by placing nature and ecosystems at the center of concern—and in its actors and mechanisms—by expanding the scope of participation beyond states and traditional elites. This evolution has rendered politics an increasingly interdisciplinary, transnational, and

intergenerational phenomenon. Ultimately, social responses and innovative governance models can pave the way for a transition towards a politics centered on ecological justice, social resilience, and global responsibility.

5. Conclusion

Environmental security can be defined as the state's ability to preserve, manage, and regenerate vital natural resources upon which the continuity of a society's economic, social, and political life depends. In this sense, the environment is directly linked to classical state functions, such as ensuring human security, providing public goods, and regulating social relations. A state's failure to manage environmental crises not only disrupts development but also undermines its capacity to exercise effective sovereignty, thereby elevating environmental security to a core dimension of national security. Consequently, the relationship between environmental security and state legitimacy can be explained from a functionalist perspective. The legitimacy of states rests significantly on citizens' perception of the state's ability to address fundamental problems and respond to basic needs. When environmental crises—such as water scarcity, land degradation, or widespread pollution—persist chronically and the state appears incapable of controlling or managing them, a gap widens between societal expectations and governmental performance. This gap erodes public trust, diminishes the acceptance of political authority, and ultimately weakens state legitimacy. Therefore, climate change has become a structural factor in Mesopotamia, exerting immense pressure on water and agricultural resources. The declining flow of major rivers like the Tigris and Euphrates has intensified competition between local communities and states, calling the legitimacy of governing authorities into question. In such conditions, states are compelled to develop sustainable and participatory strategies for natural resource management to maintain their control and credibility. This crisis underscores the urgent need to redefine the relationship between state and society. Water shortages and persistent droughts have not only caused internal displacement and exacerbated social inequalities but have also become a source of political and social tension. These environmental pressures do not merely create economic crises; they also challenge power structures at local and national levels, forcing states to design innovative and flexible policies for resource management and community resilience.

Ultimately, state legitimacy in Mesopotamia is no longer confined to political systems and existing laws but is increasingly tied to the capacity to respond effectively to environmental crises. Ineffective water resource management and failure to ensure food security diminish governmental credibility in the eyes of citizens. This reality demonstrates that governments must rely on scientific data and adaptive approaches to confront climate change. On the other hand, climate crises may also create an opportunity to redefine the political in the region by transforming traditional boundaries of power and legitimacy. In this process, local communities, civil society organizations, and transnational actors can play key roles in crisis management and shaping regional policies, fostering broader civic participation and transforming decision-making structures.

The experience of environmental crises has proven that security and political stability in Mesopotamia cannot be achieved through authoritarian approaches alone. In contrast, participatory governance and evidence-based policymaking can help build trust between the state and society. Such a governance model not only enhances governmental accountability but also preserves its legitimacy during crises. In conclusion, climate change, while presenting severe environmental challenges, has also created opportunities for redefining politics and governance in Mesopotamia. To maintain legitimacy and stability, states are compelled to embrace sustainable and participatory policies. This trend indicates that environmental crises can act as catalysts for political and social transformation, steering institutions toward greater flexibility and accountability.

تغییرات اقلیمی؛ مشروعیت دولت‌ها و امکان بازتعریف امر سیاسی در بین‌النهرین

علی اشرف نظری^۱

پرهام پور رمضان^۲

چکیده

تغییرات اقلیمی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین چالش‌های دوران معاصر تأثیرات عمیقی بر ساختارهای سیاسی و مشروعیت دولت‌ها بر جای می‌گذارد. در منطقه بین‌النهرین که سابقه طولانی تغییرات محیطی و بحران‌های منابع آبی را تجربه کرده این مهم از اهمیت وافر برخوردار است. با توجه به موارد مذکور، پرسش پژوهش این است که تغییرات اقلیمی چگونه می‌تواند مشروعیت دولت‌ها را تحت‌تأثیر قرار دهد و امکان بازتعریف امر سیاسی را فراهم آورد؟ هدف این مطالعه تحلیل رابطه میان بحران‌های اقلیمی و بازتعریف قدرت سیاسی در بین‌النهرین است و در پی بررسی این مسئله است که آیا تغییرات محیطی می‌تواند زمینه‌ساز شکل‌گیری هنجارها و نهادهای سیاسی جدید شود یا خیر. همچنین فرض است که تغییرات اقلیمی نه تنها تهدیدی برای ثبات دولت‌ها محسوب می‌شود، بلکه می‌تواند به‌عنوان عاملی محرک در بازتعریف امر سیاسی و بازسازی مشروعیت دولت‌ها عمل کند. با تحلیل داده‌های کیفی می‌توان برآورد کرد که بحران‌های اقلیمی با اعمال فشار بر منابع حیاتی، توانایی دولت‌ها در پاسخگویی به نیازها را محدود و کم ساخته و به ظهور راهکارها و ساختارهای سیاسی جدید منجر شده است. درک و مدیریت تأثیرات تغییرات اقلیمی برای حفظ مشروعیت و پایداری سیاسی در مناطق آسیب‌پذیری مانند بین‌النهرین ضروری است و بازتعریف امر سیاسی می‌تواند پاسخی راهبردی به این چالش باشد. تغییرات اقلیمی، علاوه بر فشارهای اقتصادی و اجتماعی، بر مشروعیت دولت‌ها و توانایی آنان در مدیریت منابع حیاتی تأثیر می‌گذارد. دولتی که نتواند به‌نگام و مؤثر به بحران‌های محیطی پاسخ دهد، با کاهش اعتماد عمومی و افزایش نارضایتی روبه‌رو خواهد شد.

واژه‌های کلیدی: تغییرات اقلیمی، تنش‌های منطقه‌ای، بین‌النهرین، مشروعیت، امر سیاسی.

۱. دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

aashraf@ut.ac.ir

۲. پژوهشگر گروه کشمکش و همکاری در خاورمیانه، مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه، تهران، ایران.

parhampourramazan@ut.ac.ir

۱. مقدمه

با توجه به موقعیت جغرافیایی و تاریخی خاص بین‌النهرین، این منطقه همواره شاهد تحولات سیاسی و اجتماعی عمیقی بوده است. در سال‌های اخیر، تغییرات آب‌وهوایی و افزایش نوسانات محیطی فشار قابل توجهی بر منابع آبی و بخش کشاورزی وارد کرده است. این چالش‌ها نه تنها زندگی روزمره مردم را تحت تأثیر قرار داده، بلکه اساس مشروعیت دولت‌ها را نیز با پرسش‌های جدی مواجه ساخته است که با دیدگاه‌های گوناگون می‌توان آن‌ها را صورت‌بندی نمود؛ به طوری که از دیدگاه علم تاریخ پرسش می‌تواند این باشد که چرا منطقه بین‌النهرین همواره شاهد تحولات سیاسی و اجتماعی عمیق بوده است؟ یا از دیدگاه محیط‌زیست‌گرایان می‌توان مطرح کرد که تغییرات آب‌وهوایی و نوسانات محیطی چه تأثیری بر منابع آبی و کشاورزی منطقه داشته‌اند؟ یا چگونه فشار بر منابع آب و کشاورزی می‌تواند زندگی روزمره مردم را تحت تأثیر قرار دهد؟ یا در نهایت، از نگاه علم سیاست می‌توان بیان کرد که این چالش‌ها چه تأثیری بر مشروعیت دولت‌ها و ثبات سیاسی منطقه دارند؟ با طرح این پرسش‌ها می‌توان منطقه بین‌النهرین و ابعاد گوناگون آن را بهتر واکاوی کرد.

کاهش دسترسی به آب و زمین‌های کشاورزی، علاوه بر ایجاد تنش‌های محلی و منطقه‌ای، کارآمدی دولت‌ها در پاسخگویی به نیازهای اساسی جامعه را زیر سؤال برده است. این شرایط لزوم بررسی رابطه بین تغییرات اقلیمی و ثبات سیاسی را بیش از پیش آشکار می‌کند. به‌ویژه در منطقه‌ای مانند بین‌النهرین که سابقه کهن در تشکیل حکومت‌های متمرکز دارد، تغییرات محیطی می‌تواند به بازتعریف مفاهیم سیاسی و شکل جدیدی از تعامل بین حکومت و مردم بینجامد. با تشدید خشکسالی‌ها و بحران‌های منابع آب، دولت‌ها با آزمونی دشوار در مدیریت منابع طبیعی و حفظ رضایت عمومی روبه‌رو هستند. ناتوانی در مهار این چالش‌ها می‌تواند به کاهش مشروعیت و در نهایت بی‌ثباتی سیاسی منجر شود. از این‌رو، مطالعه علمی و تحلیلی ارتباط بین شرایط اقلیمی و مشروعیت دولت‌ها نه تنها از نظر دانشگاهی بلکه از جنبه کاربردی و سیاست‌گذاری نیز حائز اهمیت است. تأثیر تغییرات اقلیمی بر منابع حیاتی مانند آب و محصولات کشاورزی می‌تواند نارضایتی‌های اجتماعی را تشدید و نظام‌های سیاسی را تحت فشار قرار دهد. در چنین فضایی، بازاندیشی در مفاهیم قدرت، مشروعیت و مسئولیت‌پذیری حکومت‌ها اجتناب‌ناپذیر است.

پژوهش‌های جهانی نیز نشان می‌دهند که تغییرات آب‌وهوایی می‌تواند به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بحران‌های سیاسی را دامن بزند. با تحلیل شرایط بین‌النهرین، می‌توان الگوهای بومی برای مدیریت بحران و تقویت مشروعیت دولت‌ها ارائه داد. این امر اهمیت انجام تحقیقات جامع در این حوزه را دوچندان می‌کند. این پژوهش با رویکردی تحلیلی در پی تبیین ارتباط بین چالش‌های محیطی و ساختارهای سیاسی است و می‌کوشد راهکارهایی برای افزایش ثبات و مشروعیت در این منطقه ارائه دهد. فهم این ارتباط نه‌تنها به درک گذشته بین‌النهرین کمک می‌کند، بلکه برای برنامه‌ریزی آینده آن نیز ضروری است. شایان ذکر است که این پژوهش از روش پژوهش کیفی با رویکرد توصیفی-تحلیلی مسئله پژوهش را مورد بحث، تبیین و واکاوی قرار می‌دهد.

۲. پیشینه پژوهش

مطالعات پیشینی این پژوهش را به سه شکل می‌توان صورت‌بندی کرد:

نخست، آثاری که به تغییرات اقلیمی و تأثیر آن بر جوامع می‌پردازد؛ به‌عنوان نمونه، اوری^۱ (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان «تغییرات آب‌وهوایی و جامعه» این ایده را دنبال می‌کند که تغییرات اقلیمی یک مشکل صرفاً «علمی» نیست و اقدامات انسانی در این گرمایش ظاهری سیاره نقش اساسی دارند. همچنین تحقیقات نشان می‌دهد که چنین گرمایشی تنها در صورتی کند یا کاسته می‌شود که «انسان‌ها» در سراسر جهان رفتار متفاوتی داشته باشند. نقش مسئله نگاه مدرنیته در این امر مشهود است. فخرالدین^۲ و همکاران (۲۰۲۵) در پژوهشی با عنوان «تأثیر تغییرات اقلیمی بر سلامت روان در میان گروه‌های آسیب‌پذیر: یک مرور سیستماتیک» بر این باورند که تغییرات اقلیمی به‌دلیل ظرفیت‌سازی محدود و قرار گرفتن در معرض خطرات مرتبط با آب‌وهوا، مشکلات سلامت روان مانند اضطراب، افسردگی و اختلال استرس پس از سانحه را در بین گروه‌های آسیب‌پذیر تشدید می‌کند. جوامع آسیب‌پذیر، از جمله گروه‌های بومی و جمعیت‌های کم‌درآمد، تأثیرات روانی شدیدتری مانند اضطراب زیست‌محیطی و درد مفاصل را تجربه می‌کنند. در نهایت، آلوردن^۳ (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «وقتی اعتراض مشروعیت پیدا می‌کند:

1. Urry

2. Fahrudin

3. Allwörden

هنجار اقدام برای تغییرات اقلیمی و اعتراض ایالات متحده به توافق‌نامه پاریس» معتقد است که اعتراض و مشروعیت در فرایندی جامع به هم مرتبطند. از آنجا که رعایت این هنجارهای آب‌وهوایی منجر به تعطیلی و بیکاری گسترده در ایالات متحده آمریکا می‌شود، شاهدیم که ترامپ با اقدامی غیرمشروع به درخواست‌های مشروع مردم جامعه آمریکا مشروعیت بخشید.

دوم، آثاری که به عوامل تضعیف‌کننده مشروعیت در جامعه می‌پردازد؛ به‌عنوان نمونه، آیال^۱ (۲۰۲۵) در پژوهشی با عنوان «وعده‌های اصلاحات و واقعیت‌های حکومت‌داری: بررسی بحران مشروعیت در ایتوپی» این ایده را دنبال می‌کنند که علی‌رغم اصلاحات اولیه و وعده‌های دموکراتیزاسیون، آشتی و احیای اقتصادی، در ابتدا خوش‌بینی غالب بود. فقدان یک چارچوب نهادی محکم که اجرا و پایداری این ابتکارات را تضمین کند منجر به سیاست‌های انحصاری، جنگ‌های داخلی، تشدید درگیری‌های قومی، افزایش بی‌ثباتی سیاسی و نقض گسترده حقوق بشر شده است. شکست و ناتوانی دولت در تحقق وعده‌های اصلاحات خود به‌ذی‌نفعان مختلف، همراه با نظامی شدن فزاینده حکومت و مدیریت ضعیف اقتصاد کلان، در نهایت منجر به سرخوردگی گسترده و از دست دادن اعتماد عمومی شده است. پوکورنی^۲ (۲۰۲۵) در پژوهشی با عنوان «نقش مشروعیت در شکل‌دهی به روحیه مالیاتی: مورد مجارستان» بر این باور است که مردم در درجه اول به دلیل مشروعیت دولتی، انگیزه پرداخت مالیات دارند. اگر خدمات به‌طور مؤثر به منافع عمومی پاسخ دهند، مالیات‌دهندگان آن‌ها را با مالیات خود بازپرداخت می‌کنند. در نهایت اسد^۳ و همکاران (۲۰۲۵) در پژوهشی با عنوان «تأثیر رسانه‌ها بر مشروعیت پلیس در مواقع اضطراری: یک دیدگاه جهانی» معتقد است که توسعه سریع پلتفرم‌های دیجیتال و ماهیت پیچیده فرایندهای اجتماعی شدن، تأثیر زیادی بر چگونگی درک جوانان از مشروعیت پلیس داشته است. رسانه‌ها، صرف‌نظر از اینکه تصاویر خوب یا بدی ارائه می‌دهند، تأثیر عمده‌ای بر دیدگاه جوانان به پلیس دارند. این امر بر نظرات آن‌ها درباره میزان قابل‌اعتماد بودن و مشروعیت پلیس تأثیر می‌گذارد. الگوسازی و تقویت که از اجزای کلیدی یادگیری اجتماعی هستند، نقش مهمی در تأثیرگذاری رسانه بر جوانان دارند.

1. Ayal

2. Pokorny

3. Asad

سوم، آثاری که به چالش‌های کشورهای منطقه بین‌النهرین می‌پردازد؛ برای نمونه، آلکیس^۱ (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «کدام مشروعیت‌بخشی به دولت‌های بالفعل؟ مورد حکومت منطقه‌ای کردستان عراق» این ایده را دنبال می‌کنند که دولت‌های دوفاکتو نهادهایی هستند که در سطح بین‌المللی درگیرند، اما در جامعه بین‌المللی به رسمیت شناخته نشده‌اند. با این حال، جایگاه و سیاست‌های مشروعیت آن‌ها به دلیل تأثیرات متفاوتشان بر امنیت جهانی و چالش‌های فراملی که ایجاد می‌کنند، توجه کشورهای جهان را به خود جلب می‌کند. آری^۲ (۲۰۲۵) در پژوهشی با عنوان «قیمت‌گذاری کربن در اقتصادهای نوظهور؛ چالش‌ها و فرصت‌ها برای ترکیه» اعتقاد دارد قیمت‌گذاری کربن یکی از ابزارهای کلیدی سیاست‌گذاری موجود برای کمک به کشورها در دستیابی به اهداف توافق‌نامه پاریس و کنوانسیون چارچوب سازمان ملل متحد در خصوص تغییرات اقلیمی است و ترکیه از این منظر، رویکردهای متناسب با جامعه‌شناختی این کشور را ایجاد نموده است. در نهایت، پاول^۳ (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «تله بین‌النهرین: از «اولین» بین‌المللی شدن تا چندگانگی پویا» معتقد است که در منطقه بین‌النهرین شاهد یک آثارشیسیم از نوع جدید هستیم؛ بدان معنا که شهروندان با ساختارهای سیاسی همکاری دارند، اما مشروعیت آن‌ها را محل بحث می‌دانند و این امر در مواقع بحران همانند جنگ یا حادث شدن تغییرات اقلیمی بر این کشورها به‌عنوان یک زنگ خطر تلقی می‌شود.

۳. چارچوب نظری

۳-۱. تبیین مفاهیم پایه

۳-۱-۱. امر سیاسی^۴

امر سیاسی را می‌توان از چند منظر متفاوت و مکمل بررسی کرد؛ از منظر فلسفی و نظری، امر سیاسی به قلمرویی اشاره دارد که مفاهیم بنیادینی مانند قدرت، عدالت و شیوه‌های همزیستی جمعی در آن مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. در این دیدگاه، سیاست صرفاً یک ابزار برای اعمال قدرت نیست، بلکه عرصه‌ای است برای تعریف اصول زندگی مشترک، چگونگی توزیع منابع و تنظیم روابط بین افراد و گروه‌های مختلف. در این معنا، امر سیاسی پیوندی عمیق با

1. Alkiş

2. Ari

3. Powel

4. The Political

پرسش‌های اخلاقی و فلسفی برقرار می‌کند (Mazzone, 2025: 103). امر سیاسی از منظر نهادی و عملی، به ساختارها و در عین حال فرایندهای عینی خارج از نهادها و ساختارهای رسمی می‌پردازد. این نگاه صرفاً سیاست را در قالب نهادهای رسمی مانند دولت، احزاب، قوانین و نهادهای مدنی نمی‌بیند، بلکه آن را به صورت فرایندی و در متن کنش‌های فردی و جمعی در زندگی روزمره که برای اتخاذ و اجرای تصمیم‌های فردی و جمعی مهمند مورد توجه قرار می‌دهد (Kitschelt, 2007: 32). سرانجام، از منظر انتقادی و رادیکال، امر سیاسی عرصه تقابل و کشمکش دائمی بین نیروهای اجتماعی متعارض، هویت‌های مختلف و گفتمان‌های رقیب تفسیر می‌شود. این دیدگاه بر چگونگی ساخت مرزهای «ما» و «دیگری» و همچنین مبارزه برای به رسمیت شناختن و درانداختن نظم جدید فکری و تحلیلی تأکید دارد (Zhang, 2024: 18). در این پژوهش از ارائه تعریف جداگانه پرهیز می‌کنیم و محتوای پژوهش را بر همین اساس پیش خواهیم برد.

۳-۱-۲. حکمرانی^۱

حکمرانی را می‌توان از زوایای مختلفی بررسی کرد. در نگاه سنتی و دولت‌محور، حکمرانی به معنای توانایی و اختیار دولت برای اجرای قوانین، تنظیم روابط اجتماعی و برقراری امنیت تعریف می‌شود. در این دیدگاه، دولت کانون اصلی تصمیم‌گیری و ایجاد نظم است (Burris, 2006: 203). از منظر مدیریتی و کارامدی، حکمرانی دیگر صرفاً در انحصار دولت نیست، بلکه شبکه‌ای از نهادها، سازمان‌ها و فرایندها را شامل می‌شود که با هدف بهبود عملکرد، افزایش شفافیت و ارتقای پاسخ‌گویی در مدیریت منابع و اداره امور عمومی فعالیت می‌کنند. در اینجا معیارهایی مانند شایستگی، کارایی و اثربخشی اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کنند (Holmen, 2011: 410). سرانجام، از دیدگاه مشارکتی و انتقادی، حکمرانی عرصه‌ای است که در آن شهروندان، نهادهای مدنی و حتی بازیگران بین‌المللی نقش کلیدی در فرایند تصمیم‌گیری و نظارت بر امور ایفا می‌کنند. این نگرش بر رابطه دوسویه و افقی بین دولت و جامعه تأکید دارد و مفاهیمی چون مشروعیت، عدالت اجتماعی و توزیع عادلانه قدرت را در کانون توجه قرار می‌دهد. در نتیجه، حکمرانی تنها اعمال قدرت از بالا نیست، بلکه شبکه‌ای پیچیده از ارتباطات، گفت‌وگوها و مشارکت‌های جمعی است که نظم اجتماعی را شکل داده و تداوم می‌بخشد (Steffek, 2019: 48). در این پژوهش از ارائه تعریف جداگانه پرهیز کرده و محتوای پژوهش را بر همین اساس پیش خواهیم برد.

۳-۱-۳. نظم سیاسی^۱

نظم سیاسی را می‌توان از دیدگاه‌های گوناگون بررسی و تعریف کرد. از نگاه نهادی-ساختاری، به مجموعه‌ای از قوانین، نهادها و سازوکارها اطلاق می‌شود که رفتارهای سیاسی را جهت می‌دهند و پایداری در روابط قدرت را حفظ می‌کنند. در این چارچوب، قانون اساسی، نظام‌های انتخاباتی و ساختارهای اداری از اجزای بنیادین نظم سیاسی به شمار می‌آیند (Batalov, 2023: 17). از منظر کارکردی-اجتماعی، نظم سیاسی به توانایی یک سیستم برای مدیریت اختلاف‌ها، توزیع عادلانه منابع و ایجاد همبستگی اجتماعی اشاره دارد. این جنبه از سیاست، ضمن جلوگیری از بروز بی‌نظمی، بستری برای زندگی مسالمت‌آمیز و همکاری میان اعضای جامعه فراهم می‌کند. در مقابل، اگر با نگاهی تاریخی-تحویلی به نظم سیاسی بنگریم، آن را پدیده‌ای پویا و تغییرپذیر می‌یابیم که در طول زمان و از پی رویدادهایی همچون بحران‌ها، انقلاب‌ها یا اصلاحات شکل می‌گیرد و دگرگون می‌شود. این دیدگاه نشان می‌دهد که نظم سیاسی همواره براینده فرایندهای تاریخی و تقابل نیروهای اجتماعی است، نه امری ثابت و ایستا (Lu, 2022: 170-173). در نتیجه، نظم سیاسی هم ساختاری نهادی هم کارکرد اجتماعی و هم بعد تاریخی دارد که تداوم و دگرگونی آن را تبیین می‌کند. ما در این پژوهش از دادن تعریف جداگانه پرهیز کرده و محتوای پژوهش را بر همین اساس پیش خواهیم برد.

۳-۱-۴. دولت^۲

دولت را می‌توان از سه زاویه مختلف بررسی و تعریف کرد. از نگاه حقوقی و سیاسی، دولت نهاد حاکم بر یک سرزمین و جمعیت مشخص است که از حق حاکمیت برخوردار است. این نهاد مسئولیت قانون‌گذاری، اجرای قوانین و اعمال قدرت قضایی را بر عهده دارد و تضمین‌کننده نظم و امنیت در جامعه محسوب می‌شود. در این تعریف، دولت متشکل از نهادها و سازمان‌های رسمی است که با استفاده از اقتدار قانونی خود، به تنظیم و مدیریت روابط بین افراد جامعه می‌پردازد. (Ieraci, 2021: 420-422). از منظر جامعه‌شناسی، دولت تصویری از ساختار قدرت و روابط حاکم بر جامعه است. در این دیدگاه، دولت ابزاری است که گروه‌ها یا طبقات اجتماعی مختلف از آن برای پیشبرد اهداف و منافع خود استفاده می‌کنند؛ به عبارت دیگر، دولت عرصه‌ای

1. Political Order

2. Government

نهادی شده است که در آن رقابت‌ها و کشمکش‌های نیروهای اجتماعی به چشم می‌خورد. در نهایت، از دیدگاه فلسفی و اخلاقی، دولت نهادی در خدمت تحقق «خیر جمعی» و برقراری عدالت اجتماعی تعریف می‌شود. وظیفه اصلی آن فراهم آوردن شرایطی است که در آن، افراد جامعه بتوانند در کنار یکدیگر زندگی‌ای بامعنا، عادلانه و پایدار داشته باشند (Adul-Ameer, 2024: 323-325). ما در این پژوهش از دادن تعریف جداگانه پرهیز کرده و محتوای پژوهش را بر همین اساس پیش خواهیم برد.

۳-۲. نظریه مشروعیت و کارآمدی دولت^۱

نظریه مشروعیت و کارآمدی دولت در پاسخ به این پرسش شکل گرفت که چرا برخی حکومت‌ها، با وجود برخورداری از قدرت نظامی یا پشتوانه حقوقی، پایدار نمی‌مانند. اندیشمندان علوم سیاسی و اجتماعی به تدریج دریافتند که دوام یک نظام سیاسی تنها در گرو توازن میان دو عامل کلیدی است: مشروعیت و کارآمدی (Atif, 2024: 2). مشروعیت به مقبولیت و پذیرش عمومی حکومت از سوی مردم اشاره دارد؛ پذیرشی که یا بر پایه ارزش‌های مشترک، باورهای فرهنگی یا قوانین پذیرفته شده استوار است. این مشروعیت به دولت «حق حکمرانی» می‌دهد. از سوی دیگر، کارآمدی به توانایی دولت در عمل و اجرا مربوط می‌شود؛ اینکه چقدر می‌تواند به نیازهای جامعه پاسخ گوید، مشکلات را حل کند و شرایط زندگی را بهبود بخشد. حکومتی که مشروع اما ناکارآمد باشد، به تدریج اعتماد مردم را از دست می‌دهد و با بحران رضایت مواجه می‌شود. در مقابل، دولتی که کارآمد اما فاقد مشروعیت باشد، معمولاً به شکل یک حکومت اقتدارگرا یا ناپایدار درمی‌آید که مشروعیت خود را نه از رضایت مردم که از طریق اجبار یا عملکرد موقت کسب می‌کند. پایداری واقعی یک نظام سیاسی در گرو تعامل و هماهنگی میان این دو عنصر است: هم مردم حاکمیت را بپذیرند و هم دولت بتواند به انتظارات آنان پاسخ گوید. تنها در این صورت است که می‌توان به تحکیم نظم سیاسی و تداوم حکمرانی پایدار امیدوار بود (Schmelzle, 2012: 12-13).

هسته مرکزی نظریه مشروعیت و کارآمدی دولت بر این ایده استوار است که دولت تنها یک نهاد حقوقی یا مجموعه‌ای از نهادهای قدرتمند نیست، بلکه پدیده‌ای است زنده و پویا که در رابطه دوسویه با مردم شکل می‌گیرد و معنای خود را از این رابطه می‌گیرد. بر این اساس، وجود و بقای

1. State Legitimacy & Capacity Theory

دولت به دو رکن اساسی وابسته است: ۱. مشروعیت که همان «حق حکمرانی» است. این حق پایه و اساس پذیرش دولت توسط مردم محسوب می‌شود و به آن هویت و مقبولیت می‌بخشد. ۲. کارآمدی که «توانایی عمل و اجرا» است. کارآمدی به دولت امکان می‌دهد این حق را در واقعیت محقق کند و تأثیر ملموسی در زندگی مردم بگذارد. بدون مشروعیت، دولت در نظر مردم فاقد هویت و مقبولیت است و بدون کارآمدی، عملاً قادر به ادامه حیات و انجام ماموریت‌های خود نیست؛ بنابراین، این نظریه دولت را نه یک ساختار تحمیلی و ثابت بلکه موجودیتی پویا تعریف می‌کند که وجودش همواره در گرو پذیرش عمومی و توانایی پاسخگویی به نیازهای جامعه است. هستی دولت در این چارچوب چیزی ثابت و ایستا نیست، بلکه پیوسته در تعامل میان ارزش‌های جامعه (مشروعیت) و عملکرد نهادها (کارآمدی) بازتعریف می‌شود (Ly, 2025).

مشروعیت و کارآمدی دولت برای تحلیل و شناخت خود، از یک روش ترکیبی بهره می‌برد. این نظریه معتقد است برای فهمیدن اینکه چرا یک دولت پایدار می‌ماند یا سقوط می‌کند، نمی‌توان فقط به قدرت نظامی یا قوانین رسمی اکتفا کرد. در مقابل، باید به دو منبع اصلی دانش توجه کنیم: ۱. باورها و احساسات مردم (سطح ذهنی)؛ اینجاست که مفهوم مشروعیت مطرح می‌شود. مردم آیا دولت را حق‌به‌جانب و قابل قبول می‌دانند؟ این پذیرش ریشه در ارزش‌های فرهنگی، اعتقادات و برداشت‌های جمعی دارد و چیزی است که باید آن را درک کرد نه صرفاً اندازه‌گیری. ۲. عملکرد ملموس دولت (سطح عینی) که این بخش به کارآمدی مربوط می‌شود. آیا دولت در عمل می‌تواند مشکلات را حل کند، خدمات ارائه دهد و زندگی مردم را بهبود ببخشد؟ این بخش را می‌توان با معیارهای عینی و تجربی مانند شاخص‌های اقتصادی و رفاهی سنجید؛ بنابراین، شناخت و دانشی که این نظریه ارائه می‌دهد، حاصل تلفیق دو نوع تحلیل است: یکی تحلیل هنجاری که به «بایدها» و «ارزش‌ها» می‌پردازد و دیگر تحلیل تجربی که به «واقعیت‌ها» و «داده‌های عینی» توجه می‌کند (Yan, 2022: 67-68).

اندیشمندان متعددی به این نظریه پرداخته‌اند؛ به طوری که ماکس وبر^۱ مشروعیت را در سه نوع سنتی، کاریزماتیک و عقلانی-قانونی صورت‌بندی کرد و آن را اساس اقتدار پایدار دانست. تالکوت پارسونز^۲ بر نقش کارکردی دولت در حفظ نظم اجتماعی و پاسخ‌گویی به نیازها تأکید

1. Max Weber

2. Talcott Parsons

داشت. در دوران متأخر، یورگن هابرماس^۱ مشروعیت را در گرو عقلانیت ارتباطی و مشارکت شهروندان در گفت‌وگوهای عمومی دانست. همچنین نظریه پردازان توسعه بر پیوند میان مشروعیت و کارآمدی در فرایند نوسازی سیاسی و اقتصادی تأکید کردند. مجموع این دیدگاه‌ها نشان می‌دهد که نظریه مشروعیت و کارآمدی دولت حاصل تلفیق ابعاد هنجاری، جامعه‌شناختی و کارکردی است.

۳-۲-۱. درکی از ارتباط امر سیاسی و جنبش‌های محیط‌زیست‌گرا؛ انباشت خواست‌ها

و تاثیر بر مشروعیت دولتی

ریشه پیوند امر سیاسی با جنبش‌های محیط‌زیستی در منطقه بین‌النهرین را باید در شرایط ویژه اکولوژیک و پیشینه تاریخی این سرزمین جست‌وجو کرد. بین‌النهرین، با اتکا بر رودهای حیات‌بخش دجله و فرات، همواره از نظر کشاورزی، دسترسی به آب و تولید انرژی، منطقه‌ای راهبردی و حساس به شمار می‌آید. با این حال، پدیده‌هایی مانند تغییرات اقلیمی، کاهش شدید منابع آبی، اجرای پروژه‌های گسترده سده‌سازی در کشورهای بالادست و نبود توجه کافی به سیاست‌های پایدار، به بروز بحران‌های عمیق زیست‌محیطی انجامیده است. در چنین فضایی، جنبش‌های محیط‌زیست‌گرا تنها به مسائل بوم‌شناختی نمی‌پردازند، بلکه به بازتعریف رابطه میان شهروندان و حکومت و همچنین شیوه مدیریت منابع طبیعی حیاتی وارد می‌شوند. به این ترتیب، در این منطقه امر سیاسی و مسئله محیط‌زیست به شکلی ناگسستنی درهم‌تنیده شده‌اند.

این جنبش‌ها عموماً از بستر نهادهای مدنی، سازمان‌های محلی، فعالان دانشگاهی و حتی گروه‌های قومی و عشایری سر برمی‌آورند. خواسته محوری آنان تغییر سیاست‌های دولتی در حوزه‌های توزیع عادلانه آب، مقابله با آلاینده‌ها و توقف پروژه‌هایی است که به محیط‌زیست آسیب می‌زنند. نکته حائز اهمیت اینجاست که در منطقه‌ای حساس مانند بین‌النهرین، بحران‌های زیست‌محیطی بی‌درنگ به چالش‌های اجتماعی و امنیتی گره می‌خورد؛ برای نمونه، پدیده‌هایی مانند خشکسالی یا آلودگی منابع آبی می‌تواند به کوچ اجباری، گسترش بیکاری و ناآرامی‌های اجتماعی بینجامد. در نتیجه، این جنبش‌ها تنها کنشگران عرصه محیط‌زیست نیستند، بلکه به بازیگران سیاسی نوظهوری تبدیل شده‌اند که بر فضای کلی جامعه اثر می‌گذارند.

1. Jürgen Habermas

مهم‌ترین مطالبات این جنبش‌ها شامل مدیریت منصفانه منابع آب، شفافیت در اجرای پروژه‌های انرژی، حفظ و احیای تالاب‌ها و جنگل‌ها و همچنین توسعه زیرساخت‌های سازگار با محیط‌زیست است. آن‌ها حکومت‌ها را به پاسخگویی و پایداری و پایبندی به اصول حکمرانی پایدار فرامی‌خوانند. بی‌اعتنایی دولت‌ها به این خواسته‌ها احساس بی‌عدالتی و تبعیض را در میان شهروندان تشدید و مشروعیت نظام سیاسی را خدشه‌دار می‌کند. در نقطه مقابل، هنگامی که دولت‌ها به این مطالبات گوش می‌سپارند و سیاست‌های زیست‌محیطی بهتری را در پیش می‌گیرند، نه تنها اعتماد عمومی را افزایش می‌دهند، بلکه سرمایه اجتماعی جدیدی برای خود ایجاد می‌کنند.

گفتنی است که جنبش‌های محیط‌زیست‌گرا در بین‌النهرین، فراتر از جریان‌های اجتماعی، در نقش نیروهای سیاسی قدرتمندی ظاهر شده‌اند که مشروعیت دولت‌ها را مستقیماً زیر سؤال می‌برند. ناتوانی در حل بحران‌های محیطی یا نادیده گرفتن خواست این جنبش‌ها به تضعیف پایه‌های مشروعیت حکومت می‌انجامد و بستر را برای اعتراضات فراگیرتر و حتی ناآرامی‌های سیاسی فراهم می‌آورد. در مقابل، پاسخگو بودن برابر این جنبش‌ها فرصتی طلایی برای دولت‌هاست تا با تعریف دوباره رابطه خود با مردم، جایگاه مشروع خود را تحکیم بخشند. به همین دلیل، امروزه امر سیاسی و محیط‌زیست در بین‌النهرین به یکدیگر گره خورده‌اند و آینده ثبات سیاسی این منطقه مستقیماً به موفقیت یا شکست در مدیریت بحران‌های زیست‌محیطی وابسته است. شایان ذکر است که جنبشی مانند جنبش نجات دجله و فرات،^۱ در مقام بلندصداترین جنبش محیط‌زیستی این منطقه قابل‌درک است و گروه‌های دیگری را در سطح خرد همچون جنبش اعتراضی «احیای باتلاق‌های هورالعظیم»، جنبش اعتراضات مردمی استان بصره، جنبش‌های محلی در کردستان عراق، کنشگران محیط‌زیستی در شمال شرق سوریه^۲ می‌توان تبیین و تحلیل کرد.

نگارندگان پژوهش معتقدند که نظریه مشروعیت و کارآمدی دولت ابزار تحلیلی مناسبی برای مطالعه تأثیر تغییرات اقلیمی بر سیاست در منطقه بین‌النهرین به شمار می‌آید. چرا که نخست، مشروعیت حکومت‌ها در این منطقه امروزه بیش از هر زمان دیگری به توانایی آنان در مدیریت بحران‌های زیست‌محیطی و مقابله با تهدیدهای مؤثر بر زندگی روزمره مردم گره خورده است. هنگامی که دولت نتواند امنیت معیشتی مردم را در برابر پدیده‌هایی مانند خشکسالی فراهم کند،

1. Save the Tigris Campaign

۲. روزاوا

پایه‌های مقبولیت آن در نگاه عمومی سست می‌شود. دوم، کارآمدی دولت دیگر صرفاً به ارائه خدمات عمومی معمول محدود نمی‌شود، بلکه در تأمین منابع حیاتی مانند آب، زمین حاصلخیز و انرژی پایدار سنجیده می‌شود. موفقیت یا شکست در این حوزه‌ها به‌طور مستقیم اعتماد یا بی‌اعتمادی مردم را شکل می‌دهد. سوم و شاید مهم‌تر، این چارچوب نظری کمک می‌کند که بفهمیم چگونه امر سیاسی در حال بازتعریف شدن است. تغییرات اقلیمی تنها یک بحران فنی نیست؛ بلکه نیرویی است که رابطه میان حکومت و شهروندان را دگرگون می‌کند. این نظریه نشان می‌دهد که چگونه ترکیب جدیدی از ارزش‌ها (مثلاً عدالت زیست‌محیطی) و عملکردهای عملی (مانند مدیریت پایدار آب) می‌توانند به شکل‌گیری نظم سیاسی کاملاً جدیدی در آینده بین‌النهرین منجر شوند.

۴. خشکسالی بین دجله و فرات؛ آزمون مشروعیت دولت‌ها در بحران‌های

اقلیمی

خشکسالی در حوضه رودخانه‌های دجله و فرات، که از دیرباز با این منطقه همراه بوده، در سال‌های اخیر تحت تأثیر تغییرات آب‌وهوایی، افزایش دما و مدیریت نادرست منابع آبی ابعاد نگران‌کننده‌ای به خود گرفته است. این دو رود که نقش شریان‌های حیاتی برای عراق و سوریه را بازی می‌کنند، امروزه با کاهش قابل توجه حجم آب، افت سطح منابع زیرزمینی و کاهش کیفیت آب مواجه شده‌اند. بر پایه داده‌های علمی، در چهار دهه گذشته میزان آب رود فرات حدود ۳۰ تا ۴۰ درصد کم شده و اگر این روند ادامه یابد، تأمین امنیت غذایی و کشاورزی منطقه با مخاطره جدی روبه‌رو خواهد شد. این وضعیت تنها یک چالش زیست‌محیطی نیست، بلکه به بحرانی اجتماعی-سیاسی تبدیل شده است (Yousuf, 2018: 19-20).

تأثیرات خشکسالی در این حوضه تنها به بخش آب و کشاورزی محدود نمی‌شود، بلکه پیامدهای ثانویه گسترده‌ای نیز به همراه دارد. کاهش تولیدات کشاورزی به معنای وابستگی بیشتر به واردات مواد غذایی و تحمیل فشار اضافی بر اقتصادهای آسیب‌پذیر منطقه است. این مسئله باعث افزایش بیکاری در مناطق روستایی، عمیق‌تر شدن فقر و در نهایت مهاجرت انبوه به شهرها می‌شود؛ پدیده‌ای که خود می‌تواند به گسترش حاشیه‌نشینی، رقابت بر سر منابع شهری و ناآرامی‌های اجتماعی بینجامد. بنابراین، خشکسالی در حوضه دجله و فرات تنها یک پدیده طبیعی

نیست، بلکه عاملی برای دگرگونی‌های ساختاری در جامعه و سیاست است که ثبات کشورها را می‌تواند تهدید کند (Song, 2024: 15-16).

در کشورهایی که حکومت‌ها مشروعیت خود را از توانایی پاسخگویی به نیازهای اولیه مردم می‌گیرند، نحوه مدیریت بحران‌های آب و هوایی به عاملی تعیین‌کننده در تداوم قدرت سیاسی بدل شده است. در عراق که هنوز به کشاورزی سنتی وابستگی زیادی دارد، خشک شدن زمین‌ها و کوچ اجباری روستاییان به شهرها، فشارهای اقتصادی و اجتماعی بی‌سابقه‌ای ایجاد کرده است. اگر دولت نتواند سیاست‌های مؤثری در زمینه آب و کشاورزی اجرا کند، نارضایتی عمومی بالا خواهد رفت و مشروعیت نظام سیاسی زیر سؤال خواهد رفت. به این ترتیب، مسئله خشکسالی فقط مربوط به کمبود باران یا گرمایش نیست، بلکه محکی برای سنجش توان حکمرانی و انطباق‌پذیری دولت‌ها با شرایط جدید است (Peshawa, 2024: 354).

علاوه بر چالش‌های داخلی، مدیریت منابع مشترک آبی در دجله و فرات در سطح بین‌المللی نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. ترکیه، سوریه و عراق در زمینه استفاده از آب این رودخانه‌ها با اختلافات عمیق منافع روبه‌رو هستند. احداث سدهای بزرگ در بالادست، مانند پروژه گاپ^۱ در ترکیه، جریان طبیعی آب به سوی عراق و سوریه را به میزان چشمگیری کاهش داده است. نبود توافق‌نامه‌های جامع و الزام‌آور بین این کشورها باعث شده تا هریک به صورت مستقل سیاست‌های آبی خود را پیش ببرند. در چنین شرایطی، ناتوانی دولت‌های پایین دست در تأمین آب آشامیدنی، آب کشاورزی و تولید برق، نه تنها مشکلات داخلی را تشدید می‌کند، بلکه جایگاه آن‌ها در عرصه دیپلماسی را نیز تضعیف می‌کند (Jassem, 2025: 11-12).

علاوه بر تنش‌های حقوقی و سیاسی، پیامدهای اقتصادی و اجتماعی ناشی از مدیریت ناعادلانه آب نیز بسیار قابل توجه است. کاهش دسترسی به منابع آبی، تولید کشاورزی را در عراق و سوریه کاهش داده و هزینه‌های انرژی را افزایش داده است که فشار بیشتری بر بودجه ملی این کشورها وارد می‌کند. در سطح محلی، کمبود آب موجب رقابت بین ساکنان روستایی و شهری بر سر منابع محدود شده و احتمال درگیری‌های اجتماعی را بالا می‌برد. از نگاه حکمرانی، مدیریت بحران آب نه تنها نشان‌دهنده کارآمدی دولت است، بلکه عاملی کلیدی در حفظ یا از دست دادن اعتماد و مشروعیت عمومی به شمار می‌آید. در صورت عدم تدوین سیاست‌های هماهنگ منطقه‌ای و

1. GAP

برنامه‌ریزی بلندمدت، بحران آب در دجله و فرات می‌تواند به عاملی برای بی‌ثباتی سیاسی و تهدید امنیت ملی تبدیل شود (Bekheet, 2022: 43).

خشکسالی در حوضه دجله و فرات را باید یک «بحران چندبعدی» دانست که همزمان ابعاد زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی دارد. دولت‌ها برای حفظ مقبولیت خود ناچارند به‌جای راهکارهای مقطعی، به سراغ سیاست‌های پایدار و علم‌محور در زمینه مدیریت آب، اصلاح روش‌های کشت، سرمایه‌گذاری در فناوری‌های کم‌مصرف و تقویت همکاری‌های منطقه‌ای بروند. اگر این تحولات به‌موقع صورت نگیرد، بحران پیش‌رو نه‌تنها نظم اقتصادی و اجتماعی منطقه را برهم می‌زند، بلکه ممکن است به بی‌ثباتی سیاسی و ناامنی گسترده‌تری بینجامد.

جدول ۱. بازنمایی اثرات زیست‌محیطی، اقتصادی و سیاسی خشکسالی در حوضه دجله و فرات

پیامد	دغدغه	بعد بحران
تهدید امنیت غذایی و کشاورزی	کاهش ۳۰٪-۴۰٪ آب فرات در چهار دهه گذشته، افت سطح آب‌های زیرزمینی، کاهش کیفیت آب	زیست‌محیطی
بیکاری روستاییان، تشدید فقر، وابستگی به خارج	کاهش تولیدات کشاورزی، افزایش وابستگی به واردات، فشار بر بودجه ملی، افزایش هزینه انرژی	اقتصادی
افزایش نابرابری، ناآرامی‌های اجتماعی	مهاجرت روستاییان به شهرها، گسترش حاشیه‌نشینی، رقابت بر سر منابع شهری	اجتماعی
کاهش اعتماد عمومی، تهدید ثبات نظام سیاسی	بحران مشروعیت دولت‌ها در پاسخ به نیازهای مردم	داخلی
تشدید تنش‌های دیپلماتیک، تضعیف جایگاه دولت‌های پایین‌دست	اختلافات بین ترکیه، سوریه و عراق بر سر مدیریت آب، سدسازی در بالادست پروژه GAP	منطقه‌ای
از دست رفتن مشروعیت، افزایش بی‌ثباتی سیاسی و اجتماعی	ناتوانی در مدیریت بحران آب به‌عنوان آزمونی برای کارآمدی دولت	حکمرانی
جلوگیری از بی‌ثباتی گسترده‌تر و ناامنی	مدیریت پایدار آب، اصلاح روش‌های کشت، فناوری‌های کم‌مصرف، همکاری‌های منطقه‌ای	راهکارها

(منبع: نگارندگان)

۵. آب علیه دولت‌ها؛ ریشه‌های تنش داخلی و منطقه‌ای بین‌النهرین

حوضه آبریز دجله و فرات، که روزگاری مهد تمدن بشری در بین‌النهرین بود، امروز به یکی از کانون‌های بحران آب در جهان تبدیل شده است. ترکیبی از عوامل طبیعی و انسانی از جمله کاهش نزولات جوی، پروژه‌های عظیم سدسازی در بالادست، تغییرات اقلیمی و مدیریت ناکارآمد داخلی، آب را از یک مسئله زیست‌محیطی صرف به یک چالش عمیق ژئوپولیتیکی و محرک ناآرامی‌های اجتماعی تبدیل کرده است.

در این میان، ترکیه با بهره‌گیری از موقعیت استراتژیک خود در بالادست، با اجرای پروژه‌های بزرگی مانند طرح توسعه جنوب شرقی آناتولی گاپ و احداث سد ایلوسو، جریان طبیعی این رودخانه‌های حیاتی را به‌نحو چشمگیری مدیریت و کاهش داده است. این اقدام ترکیه که حاکمیت مطلق بر منابع آبی خود را نشانه رفته، در عمل کنترل جریان آب به پایین دست را در اختیار آنکارا گذاشته و به منشأ تنش‌های دیپلماتیک مداوم با کشورهای همسایه، به‌ویژه عراق و سوریه، بدل شده است.

عراق به‌عنوان کشوری که در پایین دست واقع شده، بیشترین آسیب را از این شرایط متحمل شده است. این کشور با بحرانی چندبعدی مواجه است: ذخایر آبی آن کاهش یافته، تالاب‌های تاریخی و بین‌المللی آن در حال خشکیدن هستند، زمین‌های کشاورزی‌اش از بین رفته و منابع آب باقی‌مانده نیز به‌دلیل فعالیت‌های صنعت نفت آلوده شده‌اند. این وضعیت خشم عمومی از ناتوانی دولت در مدیریت این بحران را برانگیخته و آب را به یکی از کانون‌های اصلی اعتراضات اجتماعی تبدیل کرده است. فشارهای خارجی ناشی از سدسازی در ترکیه و ایران، در کنار زیرساخت‌های فرسوده و مدیریت ضعیف داخلی، عراق را در موقعیتی به‌شدت آسیب‌پذیر قرار داده است (Sahib, 2025: 24).

سوریه نیز بحران آب را در بستر پیچیده‌ای تجربه می‌کند. سال‌ها جنگ داخلی زیرساخت‌های آبی این کشور را ویران کرده و آب را به ابزاری برای جنگ و اعمال قدرت تبدیل نموده است. کنترل سدهای استراتژیک مانند سدهای طبقه و تشرین توسط گروه‌های مختلف به معنای کنترل دسترسی به برق و آب ابزارهای اعمال نفوذ بر مردم بوده است. کاهش شدید جریان آب فرات در اثر سدسازی ترکیه توان تولید برق و کشاورزی سوریه را تحلیل برده، زمین‌های بسیاری را بایر کرده و معیشت جوامع محلی را نابود ساخته است. این کمبود گاه به تنش‌های قبیله‌ای بر سر منابع

آبی دامن زده است. در این شرایط، آب دیگر یک چالش زیست‌محیطی نیست، بلکه به یک ابزار کارآمد ژئوپلیتیک بدل شده که آینده امنیتی و سیاسی سوریه را همانند نفت یا کنترل نظامی مناطق رقم خواهد زد (Analytica, 2021).

ایران نیز به‌عنوان یکی از بازیگران بالادستی، با احداث سد و اجرای پروژه‌های انحراف آب بر روی رودخانه‌های مرزی، سهمی در کاهش دبی ورودی به عراق داشته است. اگرچه این پروژه‌ها برای پاسخگویی به نیازهای داخلی آب و برق طراحی شده‌اند، اما در مقیاس منطقه‌ای به بروز تنش با عراق و ایجاد مشکلات زیست‌محیطی گسترده از جمله خشکیدن تالاب‌های مرزی و تشدید طوفان‌های ریزگرد انجامیده‌اند. در سطح داخلی نیز سیاست‌های آبی ایران که بر محور سدسازی و توسعه کشاورزی متمرکز بوده، خود به بحران‌های زیست‌محیطی مانند نابودی تالاب‌ها و افزایش ریزگردها دامن زده که پیامدهای اجتماعی چون نارضایتی محلی، کاهش درآمد کشاورزان و افزایش مهاجرت را در پی داشته است. بحران آب در حوضه دجله و فرات تلفیقی خطرناک از چالش‌های زیست‌محیطی، سیاسی و امنیتی است. این بحران که ریشه در مدیریت ناپایدار منابع و رقابت‌های ژئوپلیتیک دارد، نه تنها امنیت غذایی و آب میلیون‌ها نفر را تهدید می‌کند، بلکه ثبات کل منطقه را در بلندمدت به مخاطره می‌اندازد.

جدول ۲. چارچوب جامع بحران آب در دجله و فرات: تأثیرات ژئوپلیتیک، زیست‌محیطی و اجتماعی

کشور	عوامل مؤثر	پیامدها و تأثیرات	ابعاد و بحران
ترکیه	پروژه‌های سدسازی GAP، سد ایلوسو، کنترل جریان آب	کاهش جریان آب به پایین‌دست، ایجاد تنش دیپلماتیک با عراق و سوریه	سیاسی، ژئوپلیتیک
عراق	کاهش ذخایر آبی، خشک شدن تالاب‌ها، آلوده شدن آب‌ها، مدیریت ضعیف داخلی	از بین رفتن زمین‌های کشاورزی، اعتراضات اجتماعی، آسیب‌پذیری اقتصادی، فشار خارجی	زیست‌محیطی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی
سوریه	جنگ داخلی، تخریب زیرساخت‌های آبی، کنترل سدهای استراتژیک، کاهش جریان آب فرات	کاهش تولید برق و کشاورزی، بایر شدن زمین‌ها، تنش‌های قبیله‌ای، نابودی معیشت محلی	زیست‌محیطی، اجتماعی، ژئوپلیتیک

ایران	احداث سدها، پروژه‌های انحراف آب، توسعه کشاورزی	کاهش دبی ورودی به عراق، خشک شدن تالاب‌های مرزی، افزایش ریزگردها، نارضایتی محلی، مهاجرت، کاهش درآمد کشاورزان	زیست‌محیطی، اجتماعی، سیاسی
حوضه دجله و فرات (نگاه کلی به منطقه)	ترکیب تغییرات اقلیمی، کاهش نزولات جوی، مدیریت ناکارآمد منابع، رقابت‌های ژئوپلیتیک	تهدید امنیت غذایی و آب، بحران اجتماعی، تهدید ثبات منطقه‌ای، مخاطره بلندمدت برای امنیت	زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، امنیتی

(منبع: نگارندگان)

۶. بازتعریف امر سیاسی در مواجهه با بحران‌های محیط‌زیستی؛ واکنش‌های

اجتماعی و حکمرانی

بازتعریف امر سیاسی در مواجهه با بحران‌های زیست‌محیطی یکی از تحولات اساسی در اندیشه و عمل سیاسی قرن بیست و یکم محسوب می‌شود. دیگر نمی‌توان امر سیاسی را صرفاً به منازعات بر سر قدرت، منابع یا بازنمایی گروه‌های اجتماعی تقلیل داد؛ بلکه این مفهوم اکنون با شرایط زیست‌محیطی و محدودیت‌های اکولوژیک نیز گره خورده است. بحران‌هایی مانند تغییرات اقلیمی، کاهش تنوع زیستی، آلودگی آب‌وهوا و بحران انرژی نشان داده‌اند که نهادهای سنتی حکومت‌داری، حقوق و دموکراسی در برابر چالش‌های فراملی و بین‌نسلی ناتوان هستند. بنابراین، امر سیاسی باید به عرصه‌ای بازتعریف شود که در آن نه تنها روابط میان انسان‌ها، بلکه رابطه انسان با طبیعت نیز به موضوعی برای تصمیم‌گیری و مجادله تبدیل می‌شود (Omrow, 2024: 5).

از این دیدگاه، امر سیاسی به نوعی «سیاست زیست‌محیطی» ارتقا می‌یابد که در آن پرسش‌های بنیادینی مانند حدود توسعه، عدالت بین‌نسلی و توزیع مجدد منابع طبیعی به کانون مجادلات سیاسی بدل می‌شوند. برای نمونه، تصمیم درباره استخراج سوخت‌های فسیلی یا حفاظت از جنگل‌ها دیگر تنها یک انتخاب اقتصادی یا فنی نیست، بلکه مستقیماً بر عدالت اجتماعی، حقوق بشر و مشروعیت حکومت تأثیر می‌گذارد. در نتیجه، سیاست دیگر صرفاً عرصه رقابت احزاب و دولت‌ها نیست، بلکه زمینه‌ای برای بازاندیشی رابطه انسان با زمین و پذیرش محدودیت‌های اکولوژیک به‌عنوان عوامل تعیین‌کننده زندگی جمعی است (Kopinina, 2014: 4).

از سوی دیگر، بحران‌های محیط‌زیستی به امر سیاسی ابعادی فراملی و جهانی بخشیده‌اند. تغییرات آب‌وهوایی مرز نمی‌شناسند و اثرات آن‌ها از مرزهای ملی فراتر می‌رود؛ بنابراین، سیاست‌گذاری صرفاً در سطح ملی کارآمد نیست. این واقعیت ضرورت همکاری‌های بین‌المللی، همبستگی جهانی و ایجاد نهادهای حکمرانی فراملی را پررنگ می‌کند. در این بستر، حتی مفهوم «حاکمیت ملی» نیز بازتعریف می‌شود؛ حاکمیت دیگر تنها به معنای کنترل یک کشور بر قلمرو خود نیست، بلکه به توانایی آن برای مشارکت مؤثر در حل بحران‌های جهانی وابسته است. به این ترتیب، امر سیاسی به سمت نوعی «سیاست سیاره‌ای» حرکت می‌کند که در آن مسئولیت‌پذیری در قبال کل زیست‌کره، بخشی از مشروعیت سیاسی به شمار می‌آید.

در سطح اجتماعی، واکنش به بحران‌های محیط‌زیستی به شکل‌های گوناگونی ظهور می‌یابد؛ از جنبش‌های مردمی و کنشگری زیست‌محیطی گرفته تا تغییر در سبک زندگی و الگوهای مصرف. این واکنش‌ها نشان می‌دهند که امر سیاسی به عرصه‌های غیررسمی و فراتر از نهادهای دولتی گسترش یافته است. به بیان دیگر، سیاست زیست‌محیطی تنها حاصل تصمیمات دولت‌ها نیست، بلکه تحت تأثیر فشارهای اجتماعی، شبکه‌های کنشگری فراملی و افزایش آگاهی عمومی شکل می‌گیرد. این تحول تعریف کلاسیک شهروندی را نیز دگرگون کرده است: شهروندان نه تنها به عنوان دارندگان حقوق سیاسی بلکه به عنوان کنشگرانی مسئول در قبال نسل‌های آینده و زیست‌کره شناخته می‌شوند.

این دگرگونی را می‌توان در پدیده‌هایی مانند «مصرف سیاسی» و «کنش روزمره» مشاهده کرد. انتخاب محصولات پایدار، کاهش مصرف سوخت‌های فسیلی در زندگی شخصی یا مشارکت در برنامه‌های مدیریت پسماند در سطح محلی نمونه‌هایی هستند که نشان می‌دهند سیاست تنها به انتخابات و نهادهای رسمی محدود نمی‌شود، بلکه در انتخاب‌های کوچک و روزمره مردم نیز متجلی می‌شود. بنابراین، عرصه اجتماعی به میدانی نوین برای کنش سیاسی تبدیل شده که قدرت آن در اثر تجمعی رفتارهای فردی و تأثیرگذاری بر روندهای کلان نهفته است.

همچنین، واکنش‌های اجتماعی به بحران‌های محیط‌زیستی به‌طور معمول به شکل‌گیری جنبش‌های اجتماعی جدید منجر شده است. شبکه‌های محلی حفاظت از محیط‌زیست نشان می‌دهند که کنشگری زیست‌محیطی، مرزهای سیاست حزبی سنتی را درنور دیده و شکل‌های تازه‌ای از سازمان‌دهی افقی، مشارکتی و شبکه‌ای به وجود آورده است. این جنبش‌ها با استفاده از

رسانه‌های دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی، صدای کنشگران محلی و جهانی را به هم پیوند داده و محیط‌زیست را به یکی از گفتمان‌های مسلط سیاسی تبدیل کرده‌اند.

در همین راستا، مفهوم مسئولیت اجتماعی نیز در حال گسترش است. امروزه نه تنها شهروندان بلکه بنگاه‌های اقتصادی، شرکت‌ها، دانشگاه‌ها و رسانه‌ها نیز تحت فشارند تا نقش فعال‌تری در مدیریت بحران‌های محیط‌زیستی ایفا کنند. اعتراضات علیه سرمایه‌گذاری‌های مخرب محیط‌زیست یا مطالبه شفافیت از شرکت‌ها در زمینه عملکرد زیست‌محیطی نشان می‌دهد که سیاست در حال حرکت به سمت نوعی پاسخگویی جمعی است. این روند پیوندی مستقیم بین اخلاق زیست‌محیطی و مشروعیت اجتماعی ایجاد کرده و نشان می‌دهد که امر سیاسی در عصر بحران‌های محیط‌زیستی در بافت زندگی روزمره بازتعریف می‌شود (Szulecka, 2022: 1231).

در حوزه حکمرانی، بحران‌های محیط‌زیستی نیاز به تغییر پارادایم را آشکار ساخته‌اند. مدل‌های سنتی حکمرانی که بر پایه مرزهای ملی و رشد اقتصادی بی‌وقفه استوار بودند، در برابر چالش‌های اکولوژیک ناتوان هستند. از این‌رو، الگوهای جدید حکمرانی چندسطحی و شبکه‌ای مورد نیاز است؛ الگوهایی که در آن دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی، بخش خصوصی، جامعه مدنی و حتی دانسته‌های بومی در یک سیستم همکاری و هماهنگی قرار گیرند. حکمرانی مؤثر محیط‌زیستی مستلزم شفافیت، پاسخگویی، مشارکت و عدالت بین‌نسلی است؛ به طوری که سیاست‌های عمومی نه تنها منافع کنونی بلکه تأثیرات بلندمدت بر نسل‌های آینده و پایداری اکوسیستم‌ها را نیز در نظر بگیرند.

یکی از ویژگی‌های کلیدی حکمرانی نوین در حوزه محیط‌زیست چندسطحی بودن فرایند تصمیم‌گیری است. بحران‌های زیست‌محیطی همزمان در سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی عمل می‌کنند و به سازوکارهایی نیاز دارند که بتوانند این سطوح مختلف را به هم مرتبط سازند. برای مثال، مدیریت منابع آب نه تنها به سیاست‌های ملی بلکه به همکاری‌های بین‌المللی در حوضه‌های آبی مشترک نیز وابسته است؛ بنابراین، حکمرانی کارآمد باید بتواند از طریق شبکه‌های انعطاف‌پذیر، بین سطوح خرد و کلان هماهنگی ایجاد کند. علاوه بر این، بحران‌های محیط‌زیستی نشان داده‌اند که حکمرانی نمی‌تواند تنها بر دانش فنی و اقتصادی تکیه کند. مشارکت دانسته‌های متنوع، از دانش بومی جوامع محلی تا علوم طبیعی و اجتماعی، شرط ضروری طراحی سیاست‌های مؤثر زیست‌محیطی است. این تنوع دانشی، درک پیچیدگی‌های اکولوژیک و اجتماعی را ممکن

ساخته و از تصمیم‌گیری‌های یک‌بعدی و کوتاه‌مدت جلوگیری می‌کند. در این چهارچوب، حکمرانی محیط‌زیستی نه تنها به توزیع قدرت بلکه به توزیع مشروعیت معرفتی نیز نیاز دارد. افزون بر این، حکمرانی در عصر بحران‌های محیط‌زیستی ناگزیر است مفهوم «عدالت» را بازتعریف کند. عدالت دیگر تنها به معنای توزیع عادلانه ثروت در درون یک جامعه نیست، بلکه عدالت زیست‌محیطی بین مناطق مختلف، بین نسل‌های کنونی و آینده و حتی بین گونه‌های مختلف زیستی را نیز دربر می‌گیرد. اجرای سیاست‌هایی که آسیب‌پذیری گروه‌های محروم را کاهش دهد، تضمین دسترسی عادلانه به منابع طبیعی و پرهیز از الگوهای توسعه‌ای مخرب برای نسل‌های آینده از مؤلفه‌های اساسی این عدالت نوین هستند. از این منظر، حکمرانی محیط‌زیستی تنها زمانی مشروعیت می‌یابد که بتواند تعادلی بین کارایی، پایداری و عدالت برقرار کند. در نتیجه، بازتعریف امر سیاسی در رویارویی با بحران‌های محیط‌زیستی هم به تغییر در محتوای سیاست (گنجاندن طبیعت و اکوسیستم‌ها در کانون توجه) و هم به تغییر در بازیگران و سازوکارهای سیاسی (گسترش دایره مشارکت به فراتر از دولت‌ها و نخبگان) منجر شده است. این تحول سیاست را به پدیده‌ای بین‌رشته‌ای، فراملی و بین‌نسلی تبدیل کرده است. در نهایت، پاسخ‌های اجتماعی و الگوهای نوین حکمرانی می‌توانند زمینه‌ساز گذار به سیاستی باشند که در آن عدالت اکولوژیک، تاب‌آوری اجتماعی و مسئولیت جهانی در کانون توجه قرار گیرند.

جدول ۳. سیاست زیست‌محیطی و حکمرانی چندسطحی؛ چارچوبی برای فهم امر سیاسی نوین

حوزه	دغدغه اصلی	پیامد	ابعاد سیاسی و اجتماعی
بازتعریف امر سیاسی	امر سیاسی دیگر محدود به منازعات قدرت و منابع نیست؛ شامل روابط انسان با طبیعت و محدودیت‌های اکولوژیک نیز می‌شود.	سیاست زیست‌محیطی، پرسش از عدالت بین‌نسلی، توزیع منابع طبیعی	بین‌رشته‌ای، بین‌نسلی
سیاست زیست‌محیطی	تصمیمات زیست‌محیطی مستقیماً بر عدالت اجتماعی، حقوق بشر و مشروعیت حکومت تأثیر می‌گذارد.	استخراج سوخت‌های فسیلی، حفاظت از جنگل‌ها، توسعه پایدار	اقتصادی، اجتماعی، سیاسی
ابعاد فراملی و جهانی	بحران‌های محیط‌زیستی مرز نمی‌شناسند و نیازمند همکاری بین‌المللی هستند.	تغییرات اقلیمی، کاهش تنوع زیستی، بحران انرژی	فراملی، جهانی

کنش اجتماعی و شهروندی	مشارکت عمومی و کنشگری زیست‌محیطی به عرصه سیاست وارد شده است.	جنبش‌های مردمی، انتخاب محصولات پایدار، کاهش مصرف سوخت، برنامه‌های مدیریت پسماند	اجتماعی، مشارکتی، غیررسمی
نقش بنگاه‌ها و نهادها	شرکت‌ها، دانشگاه‌ها و رسانه‌ها نقش فعال در پاسخگویی زیست‌محیطی ایفا می‌کنند.	مطالبه شفافیت، اعتراض به پروژه‌های مخرب، مسئولیت‌پذیری جمعی	اجتماعی، اقتصادی، اخلاقی
حکمرانی نوین و چند سطحی	نیاز به مدل‌های حکمرانی شبکه‌ای، چندسطحی و مشارکتی	هماهنگی بین سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی؛ تلفیق دانش بومی و علمی	حکمرانی، علمی- سیاسی، فراملی
عدالت محیط‌زیستی	بازتعریف عدالت شامل عدالت بین‌نسلی، بین مناطق و بین گونه‌ها می‌شود.	تضمین دسترسی عادلانه به منابع، کاهش آسیب‌پذیری گروه‌های محروم، توسعه پایدار	اخلاقی، اجتماعی، زیست‌محیطی

(منبع: نگارندگان)

۷. چشم‌انداز آینده منطقه بین‌النهرین در مواجهه با تغییر اقلیم

بین‌النهرین، گهواره تمدن و زادگاه نخستین شهرهای جهان، سرزمینی است که در قلب خاورمیانه و میان دو رود پرآب دجله و فرات جای گرفته است. این منطقه که امروزه بخش‌های بزرگی از عراق، جنوب شرقی ترکیه، شرق سوریه و غرب ایران را دربر می‌گیرد، قرن‌هاست حیات و رونق خود را مدیون این دو شریان حیاتی است. اما این تمدن کهن اکنون با یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های خود، یعنی تغییرات اقلیمی، روبه‌رو شده است (Ateşoğlu, 2025: 22).

پژوهش‌ها هشدار می‌دهند که دمای هوا در بین‌النهرین در دهه‌های پیش‌رو بین ۲ تا ۵ درجه سانتی‌گراد افزایش خواهد یافت. این گرمایش زمین پیامدهای نگران‌کننده‌ای به همراه خواهد داشت. آب رودخانه‌ها و تالاب‌ها با سرعت بیشتری تبخیر خواهند شد، حجم آب جاری کاهش خواهد یافت و دسترسی به آب آشامیدنی سالم دشوارتر می‌شود. بارش‌ها نیز نامنظم‌تر شده و دوره‌های خشکسالی شدید و طولانی‌مدت، این منطقه خشک و نیمه‌خشک را بیشتر از قبل تهدید خواهد کرد (Ravinandrasana, 2025: 2).

کشاورزی که ستون فقرات زندگی و اقتصاد در این منطقه است، به شدت در معرض خطر قرار دارد. کاهش آب رودخانه‌ها و افزایش دما، برداشت محصولات اساسی مانند گندم و جو را به میزان چشمگیری کاهش خواهد داد. شور شدن خاک بر اثر خشکسالی‌های پیاپی، کشاورزی سنتی را با مشکل مواجه کرده و معیشت هزاران خانوار روستایی را تهدید می‌کند. این شرایط می‌تواند موج جدیدی از مهاجرت را از روستاها به شهرها به راه بیندازد و بر مشکلات شهری بیفزاید. تأثیرات تغییر اقلیم تنها به مزارع ختم نمی‌شود. کمبود آب می‌تواند به بحران‌های عمیق اجتماعی و اقتصادی دامن بزند. رقابت بر سر منابع آبی محدود ممکن است به تنش‌های محلی و حتی منطقه‌ای بینجامد. کاهش درآمد حاصل از کشاورزی و ناامنی غذایی بسیاری از مردم را تحت تأثیر قرار خواهد داد.

با این حال، هنوز دیر نشده است. نجات بین‌النهرین نیازمند عزمی جمعی و اقداماتی هوشمندانه است. مدیریت یکپارچه منابع آب، به کارگیری فناوری‌های نوین در کشاورزی برای مصرف بهینه آب، احیای تالاب‌های خشک‌شده و تقویت همکاری بین تمام کشورهای بهره‌بردار از حوضه رودهای دجله و فرات از اولویت‌های اصلی است. همچنین، توسعه سیستم‌های پیش‌بینی دقیق آب‌وهوا و آموزش جوامع محلی برای سازگاری با شرایط جدید می‌تواند تاب‌آوری آنان را در برابر این تغییرات افزایش دهد. آینده این سرزمین افسانه‌ای به سرعتی که برای تطبیق و کاهش آسیب‌پذیری اقدام کنیم گره خورده است.

۸. نتیجه‌گیری

امنیت زیست‌محیطی به منزله توانایی دولت در حفظ، مدیریت و بازتولید منابع طبیعی حیاتی تعریف می‌شود؛ منابعی که استمرار حیات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جامعه به آن‌ها وابسته است. در این معنا، محیط‌زیست مستقیماً با کارکردهای کلاسیک دولت مانند تأمین امنیت انسانی، ارائه کالاهای عمومی و تنظیم روابط اجتماعی پیوند می‌خورد. ناتوانی دولت در مدیریت بحران‌های زیست‌محیطی نه تنها به اختلال در توسعه منجر می‌شود، بلکه ظرفیت اعمال حاکمیت مؤثر را نیز تضعیف می‌کند و از این طریق، امنیت زیست‌محیطی به یکی از ابعاد نوین امنیت ملی بدل می‌شود. بر این اساس، رابطه میان امنیت زیست‌محیطی و مشروعیت دولت را می‌توان از منظر کارکردگرایانه تبیین کرد. مشروعیت دولت‌ها تا حد زیادی بر ادراک شهروندان از توانایی دولت در حل مسائل بنیادین و پاسخگویی به نیازهای اساسی استوار است. هنگامی که بحران‌های

زیست‌محیطی مانند کم‌آبی، تخریب اراضی یا آلودگی گسترده به‌طور مزمن تداوم می‌یابند و دولت در مهار یا مدیریت آن‌ها ناتوان جلوه می‌کند، شکاف میان انتظارات اجتماعی و عملکرد واقعی حکومت افزایش می‌یابد. این شکاف به فرسایش اعتماد عمومی، کاهش پذیرش اقتدار سیاسی و در نهایت تضعیف مشروعیت دولت می‌انجامد.

بنابراین، تغییرات اقلیمی به عاملی ساختاری در منطقه بین‌النهرین تبدیل شده و فشار گسترده‌ای بر منابع آب و کشاورزی وارد کرده است. کاهش آب رودخانه‌های مهمی مانند دجله و فرات رقابت میان جوامع محلی و دولت‌ها را افزایش داده و مشروعیت حکمرانان را زیر سؤال برده است. در چنین شرایطی، دولت‌ها برای حفظ کنترل و اعتبار خود ناگزیر به تدوین راهبردهای پایدار و مشارکتی در مدیریت منابع طبیعی هستند. این بحران لزوم بازتعریف رابطه بین حکومت و جامعه را بیش از پیش آشکار کرده است. کمبود آب و تداوم خشکسالی‌ها نه تنها به مهاجرت‌های داخلی و تشدید نابرابری‌های اجتماعی منجر شده، بلکه به عاملی برای تنش‌های سیاسی و اجتماعی تبدیل شده است. فشارهای محیطی تنها بحران اقتصادی ایجاد نمی‌کنند، بلکه ساختارهای قدرت در سطح محلی و ملی را نیز به چالش می‌کشند و دولت‌ها را وادار می‌کنند تا سیاست‌های نوآورانه و انعطاف‌پذیری برای مدیریت منابع و کاهش آسیب‌پذیری جوامع را طراحی کنند.

امروزه مشروعیت دولت‌ها در بین‌النهرین تنها به نظام سیاسی و قوانین موجود محدود نمی‌شود، بلکه تا حد زیادی به توانایی پاسخگویی به بحران‌های محیطی گره خورده است. عدم مدیریت مؤثر منابع آبی و ناتوانی در تأمین امنیت غذایی اعتبار دولت‌ها را نزد شهروندان کاهش می‌دهد. این واقعیت نشان می‌دهد که حکومت‌ها باید با تکیه بر داده‌های علمی و رویکردی منعطف به مقابله با تغییرات اقلیمی بپردازند.

از سوی دیگر، بحران‌های اقلیمی می‌تواند امکان بازتعریف امر سیاسی در این منطقه را فراهم کند؛ چرا که مرزهای سنتی قدرت و مشروعیت را دگرگون ساخته است. در این میان، گروه‌های محلی، سازمان‌های مردم‌نهاد و بازیگران فراملی می‌توانند نقش کلیدی در مدیریت بحران و شکل‌دهی به سیاست‌های منطقه‌ای ایفا کنند. این تحول بستری برای گسترش مشارکت مدنی و تغییر در ساختارهای تصمیم‌گیری فراهم می‌آورد. تجربه بحران‌های محیطی ثابت کرده که امنیت و ثبات سیاسی در منطقه بین‌النهرین با رویکردهای اقتدارگرایانه به‌تنهایی قابل‌دستیابی نیست. در مقابل، حکمرانی مشارکتی و سیاست‌گذاری مبتنی بر منابع می‌تواند به ایجاد اعتماد بین دولت و

جامعه کمک کند. چنین مدلی از حکمرانی نه تنها پاسخگویی نهادهای حکومتی را افزایش می‌دهد، بلکه مشروعیت آن‌ها را در دوران بحران حفظ می‌کند.

در پایان گفتنی است که تغییرات اقلیمی، علاوه بر چالش‌های زیست محیطی، فرصت‌هایی را برای بازتعریف سیاست و حکمرانی در بین‌النهرین ایجاد کرده است. دولت‌ها برای حفظ مشروعیت و ثبات، از پذیرش سیاست‌های پایدار و مشارکت‌محور ناگزیرند. این روند نشان می‌دهد که بحران‌های زیست محیطی می‌توانند به‌عنوان محرکی برای تحولات سیاسی و اجتماعی عمل کنند و نهادها را به سمت انعطاف‌پذیری و مسئولیت‌پذیری بیشتر سوق دهند.

References

- Adul-Ameer, H. S., & Al-Shybani, A. K. J. (2024). "Social justice from the perspective of geopolitics". *South Eastern European Journal of Public Health*, 320-330. <https://doi.org/10.70135/seejph.vi.1072>
- Alkış, M., & Sever, A. (2024). "Which legitimization for de facto states? The case of the Kurdistan Regional Government of Iraq". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 27(3), 309-332. <https://doi.org/10.1080/19448953.2024.2379658>
- Arı, I. (2025). *Carbon pricing in emerging economies: Challenges and opportunities for Türkiye* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003570820>
- Arif, I., & Dutta, N. (2024). "Legitimacy of government and governance". *Journal of Institutional Economics*, 20, e14. <https://doi.org/10.1017/S1744137423000334>
- Ateşoğlu, A., Aydoğdu, M. H., Yenigün, K., Sanchez-Paus Díaz, A., Marchi, G., & Bulut, F. Ş. (2025). "Insights from Earth Map: Unraveling environmental dynamics in the Euphrates-Tigris Basin". *Sustainability*, 17(16), 7513. <https://doi.org/10.3390/su17167513>
- Ayal, B. A., Alem, Y. T., & Amanu, M. A. (2025). "Promises of reform and governance realities: Examining the legitimacy crisis in Abiy Ahmed's Ethiopia". *Public Organization Review*. <https://doi.org/10.1007/s11115-025-00851-y>
- Batalov, O., & Palamarchuk, M. (2023). "The concept of political stability and political conflicts". *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Issues of Political Science*, 44, 15-18. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-02>
- Bekheet, H. N. (2022). "The role of water situation in Iraq in exacerbating the problem of food security in Iraq". *Akkad Journal of Multidisciplinary Studies*, 1(1), 39-51. <https://doi.org/10.55202/ajms.v1i1.40>
- Burris, S. (2006). "From security to health". In J. Wood & B. Dupont (Eds.), *Democracy, society and the governance of security* (pp. 196-216). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511489358.010>
- "Climate change crisis in Iraq: A study in political geography". (2024). *Journal of University of Raparin*, 11(3), 737-762. [https://doi.org/10.26750/Vol\(11\).No\(3\).Paper30](https://doi.org/10.26750/Vol(11).No(3).Paper30)

- Delon Omrow, D., Anagnostou, M., Cassey, P., Cooke, S. J., Jordan, S., Kirkwood, A. E., MacNeill, T., Mirrlees, T., Pedersen, I., Stoett, P., & Tlusty, M. F. (2024). "Compliance and enforcement in a brave new (green) world: Best practices and technologies for green governance". *FACETS*, 9, 1-8. <https://doi.org/10.1139/facets-2023-0105>
- Fahrudin, A., Albert, W. K. G., Esterilita, M., Rochman, U. H., Utami, N. N., Rauf, S. H. A., ... Wardani, L. M. I. (2024). "Impact of climate change on mental health among vulnerable groups: A systematic literature review". *Journal of Lifestyle and SDGs Review*, 5(1), e02671. <https://doi.org/10.47172/2965-730X.SDGsReview.v5.n01.pe02671>
- Holmen, A. K. T. (2011). "Governance networks in city-regions: In the spirit of democratic accountability?" *Public Policy and Administration*, 26(4), 399-418. <https://doi.org/10.1177/0952076710375773>
- Ieraci, G. (2021). "Power in office: Presidents, governments, and parliaments in the institutional design of contemporary democracies". *Constitutional Political Economy*, 32, 413-430. <https://doi.org/10.1007/s10602-020-09318-2>
- Jassem, R. A. (2025). "Employing Turkish water security policies and their repercussions on the Arab region: Iraq and Syria as an example". *Dirasat: Human and Social Sciences*, 52(3), 6847. <https://doi.org/10.35516/hum.v52i3.6847>
- Kitschelt, H., & Wilkinson, S. I. (2007). "Citizen-politician linkages: An introduction". In H. Kitschelt & S. I. Wilkinson (Eds.), *Patrons, clients and policies: Patterns of democratic accountability and political competition* (pp. 1-49). Cambridge University Press.
- Kopnina, H. (2014). "Environmental justice and biospheric egalitarianism: Reflecting on a normative-philosophical view of human-nature relationship". *Earth Perspectives*, 1, 8. <https://doi.org/10.1186/2194-6434-1-8>
- Lu, C., & Yan, T. (2022). "Revisiting Chinese political culture: The historical politics approach". *Chinese Political Science Review*, 7, 160-180. <https://doi.org/10.1007/s41111-021-00208-y>
- Ly, N. T. B. (2025). "Theorizing legitimacy in migration research". *International Migration Review*. <https://doi.org/10.1177/01979183251325177>
- Mazzone, L. (2020). "A negative theory of justice: Towards a critical theory of power relations". *Theoria*, 67(164), 86-117. <https://doi.org/10.3167/th.2020.6716404>
- Muhammad Muftaba Asad, M. M., & Zia, S. (2025). "Impact media portrays on police legitimacy in times of emergencies: A global perspective". *International Journal of Emergency Services*, 14(1), 20-40. <https://doi.org/10.1108/IJES-05-2024-0036>
- Oxford Analytica. (2021). "Water scarcity will boost Turkey-Syria-Iraq tensions". Expert Briefings. <https://doi.org/10.1108/OXAN-DB264557>
- Pokorny, Z., & Barczikay, T. (2025). "The role of legitimacy in shaping tax morale: The case of Hungary". *East European Politics and Societies*. <https://doi.org/10.1177/08883254251324435>
- Powel, B. (2024). "The 'Mesopotamian trap': From the 'first' international to dynamic multiplicity". *International Theory*, 16(3), 321-353. <https://doi.org/10.1017/S1752971924000046>

- Ravinandrasana, V. P., & Franzke, C. L. E. (2025). "The first emergence of unprecedented global water scarcity in the Anthropocene". *Nature Communications*, 16, 8281. <https://doi.org/10.1038/s41467-025-63784-6>
- Raza, M. A. A., Yan, C., & Bilal, M. (2022). "Impact of governance and state fragility determinants on state legitimacy in emerging Asian economies". *Governance and Society Review*, 1(1), 65-87. <https://doi.org/10.32350/gsr.11.05>
- Sahib, H. S., & Feng, Q. (2025). "A study of the shrinkage of the Tigris and Euphrates Rivers and its impact on water resources and agriculture in Iraq". *European Journal of Theoretical and Applied Sciences*, 4(1), 20-28. <https://ejtas.com/index.php/journal/article/view/1728>
- Schmelzle, C. (2012, January 16). "Evaluating governance: Effectiveness and legitimacy in areas of limited statehood". *SFB-Governance Working Paper*, No. 26. <https://ssrn.com/abstract=1986017>
- Song, Y., Joo, J., Kim, H., & Park, M. (2024). "Development and applicability evaluation of damage scale analysis techniques for agricultural drought". *Water*, 16(10), 1342. <https://doi.org/10.3390/w16101342>
- Steffek, J., & Ferretti, M. P. (2009). "Accountability or 'good decisions'? The competing goals of civil society participation in international governance". *Global Society*, 23(1), 37-57. <https://doi.org/10.1080/13600820802556736>
- Szulecka, J., & Szulecki, K. (2022). "Between domestic politics and ecological crises: (De)legitimization of Polish environmentalism". *Environmental Politics*, 31(7), 1214-1243. <https://doi.org/10.1080/09644016.2019.1674541>
- Urry, J. (2015). "Climate change and society". In J. Michie & C. L. Cooper (Eds.), *Why the social sciences matter* (pp. 45-62). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137269928_4
- von Allwörden, L. (2024). "When contestation legitimizes: The norm of climate change action and the US contesting the Paris Agreement". *International Relations*, 39(1), 52-75. <https://doi.org/10.1177/00471178231222874>
- Yousuf, M. A., Rapantova, N., & Younis, J. H. (2018). "Sustainable water management in Iraq (Kurdistan) as a challenge for governmental responsibility". *Water*, 10(11), 1651. <https://doi.org/10.3390/w10111651>
- Zhang, C. (2024). "Race, gender, and Occidentalism in global reactionary discourses". *Review of International Studies*, 1-23. <https://doi.org/10.1017/S0260210524000299>